Rikosoikeuden apulaisprofessori Sakari Melander
Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
17.3.2016

Eduskunnan lakivaliokunnalle

Asia: **Hallituksen esitys (HE) 4/2016 vp** eduskunnalle laeiksi rikoslain 10 luvun sekä pakkokeinolain 6 ja 7 luvun muuttamisesta

Yleistä

Käsiteltävänä olevassa hallituksen esityksessä ehdotetaan muutoksia rikoslain menettämisseuraamuksia koskevaan lukuun. Muutoksilla pantaisiin täytäntöön Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2014/42/EU rikoksentekovälineiden ja rikoshyödyn jäädyttämisestä ja menetetyksi tuomitsemisesta Euroopan unionissa. Mainitun direktiivin täytäntöönpanon edellyttämien muutosten lisäksi esitykseen sisältyy ehdotus säännökseksi väittämis- ja todistustaakasta menettämisseuraamusta koskevassa asiassa. Tätä koskevan ehdotetun säännöksen mukaan vastaajalla olisi laajennettuna hyötynä menetetyksi vaadittavan omaisuuden alkuperää koskeva todistustaakka. Kysymys olisi käännetystä todistustaakasta.

Eduskunnan lakivaliokunta on pyytänyt allekirjoittaneelta kirjallista asiantuntijalausuntoa asiakohdassa mainittuun hallitukseen esitykseen sisältyvästä käännettyä todistustaakkaa koskevasta ehdotuksesta. Keskityn näin lausunnossani ehdotettuun rikoslain 10 luvun 9 §:n 4 momenttiin.

Lausuntonani esitän kunnioittavasti seuraavan.

Omaisuuden alkuperää koskevaa käännettyä todistustaakkaa koskeva aiempi lainvalmistelu

Voimassa olevat rikoslain 10 luvun menettämisseuraamuksia koskevat säännökset (875/2001) tulivat voimaan 1.1.2002. Menettämisseuraamuksia koskevaan sääntelyyn sisällytettiin tuolloin säännös laajennetusta hyödyn menettämisestä (rikoslain 10 luvun 3 §). Tuossa yhteydessä laajennetun hyödyn menettämisen osalta ehdotettiin niin sanottua käännettyä todistustaakkaa. Tuolloin ehdotetun rikoslain 10 luvun 3 §:n 3 momentin mukaan menettämisseuraamusta ei olisi tuomittu, jos vastaaja pystyisi saattamaan todennäköiseksi, että omaisuus on saatu laillisesti. Käännettyä todistustaakkaa laajennetun hyötykonfiskaation osalta perusteltiin käytännössä yk-

sinomaan menettämisseuraamusta koskevan sääntelyn tehokkuudella (esim. HE 80/2000 vp, s. 15/I), joskin on huomattava, että laajennettua hyötykonfiskaatiota yleisesti perusteltiin niin sanotusta perinteisestä rikollisuudesta poikkeavan organisoituneen taloudellisen rikollisuuden torjunnan tavoitteella (HE 80/2000 vp, s. 12–13). Lisäksi esityksessä kiinnitettiin huomiota siihen, että laajennettua hyötykonfiskaatiota koskevaa säännöstä olisi sovellettava varoen ja asiaa perusteellisesti harkiten (HE 80/2000 vp, s. 15/I).

Eduskunnan perustuslakivaliokunta esitystä käsitellessään katsoi, että käännetty todistustaakka ei ole varauksitta sopusoinnussa perustuslain 21 §:n 2 momentissa tarkoitetun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeisiin sisältyvän syyttömyysolettamaa koskevan vaatimuksen kanssa (PeVL 33/2000 vp, s. 3/I). Perustuslakivaliokunta kuitenkin katsoi, että ehdotusta voidaan pitää todistustaakan jakoa koskevien yleisten periaatteiden mukaisena, koska käännettyä todistustaakkaa koskeva säännös ei koskenut henkilön syyllisyyttä vaan hänen hallussaan olevan omaisuuden alkuperää (PeVL 33/2000 vp, s. 3). Lisäksi valiokunta korosti, että todistustaakkaa ei tule siirtää vastaajalle, ellei omaisuuden rikollista alkuperää koskeva väite ole objektiivisesti arvioiden perusteltu ja riittävin tosiseikoin tuettu (PeVL 33/2000 vp, s. 3/II; ks. myös PeVL 8/2000 vp, s. 2–3). Lisäksi perustuslakivaliokunta piti tärkeänä, että todistustaakan siirtymisen kynnys asetetaan menettämisseuraamuksen tuomitsemista harkittaessa riittävän korkealle ja että menettelyssä ei aseteta kohtuuttomia vaatimuksia sille, milloin vastaajan katsotaan saattaneen omaisuuden laillisen alkuperän todennäköiseksi (PeVL 33/2000 vp, s. 3/II).

Eduskunnan lakivaliokunta kuitenkin katsoi, että perustuslakivaliokunnan ja valiokunnan kuulemien asiantuntijoiden tekemien huomautusten johdosta käännettyä todistustaakkaa koskevasta ehdotuksesta oli luovuttava ja että todistustaakan omaisuuden alkuerän osalta olisi tavanomaiseen tapaan oltava syyttäjällä (LaVM 14/2001 vp, s. 4/II). Lakivaliokunta kuitenkin katsoi, että laajennettua hyötykonfiskaatiota tuli voida käyttää tehokkaasti, minkä vuoksi syyttäjän näyttövelvollisuutta omaisuuden alkuperää koskien ei asetettu yhtä korkealle kuin mitä edellytetään rangaistuksen tuomitsemiseen vaadittavalta näytöltä (LaVM 14/2001 vp, s. 4/II). Laajennettua hyötykonfiskaatiota koskevassa sääntelyssä omaisuuden alkuperän osalta omaksuttiin näin niin sanottua kevennettyä todistustaakkaa ilmentävä sääntely.

> Käännettyä todistustaakkaa koskevasta aiemmasta eduskuntakäsittelystä on myös mainittava eduskunnan lakivaliokunnan näkemys rikoksen tuottaman hyödyn ja rikoksella saadun omaisuuden sekä rikoksentekovälineiden menetetyksi tuomitsemista koskeneesta puitepäätösehdotuksesta annettua U-kirjelmää (U 38/2002 vp) koskien. Mainitussa puitepäätösehdotuksessa alun perin ehdotettiin laajennetun hyödyn menettämisen osalta käännettyä todistustaakkaa (U 38/2002 vp, s. 3/I). Eduskunnan lakivaliokunta suhtautui puitepäätösehdotukseen tältä osin kielteisesti ja katsoi, että puitepäätöstä tuli neuvottelujen aikana muuttaa siten, ettei se edellytä periaatteellisia muutoksia hiljattain uudistettuihin kansallisiin konfiskaatiosäännöksiin (LaVL 17/2002 vp, s. 3/II). Ehdotuksen pohjalta hyväksytyssä puitepäätöksessä 2005/212/YOS ei enää ollut määräystä käännetystä todistustaakasta.

Nyt käsillä oleva käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus

Ehdotetun rikoslain 10 luvun 9 §:n 4 momentin mukaan kantajan olisi menettämisseuraamusasian käsittelyssä vedottava niihin seikkoihin, joihin hänen vaatimuksensa perustuu, sekä näytettävä ne toteen. Momentin toisen virkkeen mukaan kantajalla ei kuitenkaan olisi todistustaakkaa 3 §:ssä tarkoitetun omaisuuden alkuperästä. Tällainen omaisuus voitaisiin tuomita menetetyksi, jollei vastaaja saata todennäköiseksi, että omaisuus on peräisin muusta kuin rikollisesta toiminnasta. Luvun 3 §:ssä säädetään laajennetusta hyödyn menettämisestä.

Sinänsä on huomattava, että käännetyn todistustaakan käyttöönoton selvittämisen taustalla on eduskunnan hyväksymä kannanotto, jonka mukaan menettämisseuraamuksen tuomitsemisen osalta käännetyn todistustaakan käyttökelpoisuus on selvitettävä, jotta turvataan rikoshyödyn poissaaminen (EK 42/2010 vp, s. 2/II; ks. myös TrVM 9/2010 vp, s. 26/II, jossa korostetaan rikoshyödyn poissaamisen olevan yksi avaintekijöistä tähdättäessä talousrikollisuuden vähentämiseen).

Käsillä olevassa esityksessä ehdotettua käännettyä todistustaakkaa koskevaa ehdotusta perustellaan melko niukasti. Käännetyn todistustaakan käyttöönoton perusteet vaikuttavat liittyvän ennen muuta käytännöllisiin näkökohtiin. Pääasiallisena perusteena ehdotukselle vaikuttavat olevan kantajan asiaa koskevat näyttövaikeudet. Esityksen perusteluissa katsotaan, että etenkin silloin, kun omaisuus lähtökohtaisesti vaikuttaa lailliselta, kantajan voi olla vaikea osoittaa syy-yhteyttä omaisuuden ja rikollisen toiminnan välillä. Lisäksi esityksen perusteluissa todetaan kantajan näyttövaikeuksien korostuvan, kun kysymys on omaisuudelle kertyneestä tuotosta tai kun rikoksesta peräisin oleva omaisuus on muuttanut muotoaan (s. 46; ks. myös s. 15).

On huomattava, että esityksen perusteluista ei käy ilmi, että esimerkiksi laajennettua hyötykonfiskaatiota koskevassa oikeuskäytännössä olisi ilmennyt voimassa olevan lainsäädännön sisältämää kevennettyä todistustaakkaa koskien sellaisia ongelmia tai kehittämistarpeita, jotka ehdottomasti perustelisivat käännetyn todistustaakan käyttöönottamista. Esityksessä pikemmin todetaan, että vuonna 2001 uudistetut menettämisseuraamuksia koskevat säännökset ovat toimineet hyvin, mitä on ilmentänyt muun muassa se, että säännöksiin on tehty niiden säätämisen jälkeen vain vähäisiä muutoksia (s. 24).

On myös huomattava, että käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus ei perustu käsillä olevan esityksen taustalla pitkälti olevaan direktiiviin 2014/42/EU rikoksentekovälineiden ja rikoshyödyn jäädyttämisestä ja menetetyksi tuomitsemisesta Euroopan unionissa.

Käännettyä todistustaakkaa koskevan ehdotuksen arviointi

Omaisuuden suoja. – Eduskunnan perustuslakivaliokunta on useassa yhteydessä todennut, että omaisuuden suojaa koskevan perustuslain 15 §:n 1 momentti, jonka mukaan jokaisen omaisuus on turvattu, ei tarjoa suojaa omaisuudelle, joka on rikoksella hankittu tai joka muutoin liittyy välittömästi rikolliseen toimintaan (esim. PeVL 33/2000 vp, s. 2/I, PeVL 53/2006 vp, s. 4/I, PeVL 65/2010 vp, s. 3/I ja PeVL 8/2016 vp, s. 3). Ehdotettu käännettyä todistustaakkaa koskeva järjestely olisi kytketty laajennettuun hyötykonfiskaatioon, joka rikoslain 10 luvun 3 §:n 1 momentin mukaan koskee omaisuutta, joka on peräisin rikollisesta toiminnasta.

Ehdotuksen suhdetta omaisuudensuojaan arvioitaessa on sinänsä otettava huomioon, että laajennettu hyötykonfiskaatio joka tapauksessa merkitsee yleisesti rikollisesta toiminnasta peräisin omaisuuden menetetyksi tuomitsemista, kun taas rikoslain 10 luvun 2 §:n mukaisen hyötykonfiskaation ”perustilanteena” voidaan pitää rikoksen välittömästi tuottaman hyödyn menetetyksi tuomitsemista. Tästä huolimatta laajennettua hyödyn menettämistä koskevaa arviointia toteutettaessa käytännössä on kysymys nimenomaan rajanvedosta suhteessa omaisuudensuojan kannalta merkityksellisen laillisen omaisuuden ja omaisuudensuojan ulkopuolelle jäävän rikoksella hankitun tai muutoin välittömästi rikolliseen toimintaan liittyvän omaisuuden välillä, koska menetetyksi vaaditaan usein esimerkiksi huumausainerikoksesta epäillyn asunnosta löytyneitä varoja.

Saattaa näin olla, että laajennettu hyötykonfiskaatio ulottaa vaikutuksensa myös muualle kuin rikoksella saatuun omaisuuteen, etenkin kun jo tällä hetkellä laajennetun hyötykonfiskaation osal-

ta sovelletaan kevennettyä todistustaakkaa. Voi olla esimerkiksi mahdollista, että huumausainerikoksesta tuomitun henkilön asunnosta löytyy huomattava määrä käteistä rahaa, mutta jolla ei välttämättä ole erityisen selvää yhteyttä syyksiluettuun tai aiempaan huumausainerikokseen (ks. esim. KKO 2006:51). Omaisuudensuojaa koskevia näkökohtia ei näin voi täysin sivuuttaa laajennettua hyötykonfiskaatiota ja ehdotettua omaisuuden alkuperää koskevaa käännettyä todistustaakkaa arvioitaessa.

Syyttömyysolettama. – Syyttömyysolettama kuuluu vakiintuneesti perustuslain 21 §:ssä turvattuihin rikoksesta syytetylle taattuihin oikeuksiin ja näin säännöksessä turvatun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin osa-alueisiin (HE 309/1993 vp, s. 74/II; ks. myös esim. PeVL 60/2010 vp, s. 5/II ja PeVL 8/2016 vp, s. 4). Syyttömyysolettama on keskeinen Euroopan ihmisoikeussopimuksen oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevassa 6 artiklan 2 kappaleessa turvattu oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tae, jonka mukaan jokaista rikoksesta syytettyä on pidettävä syyttömänä, kunnes hänen syyllisyytensä on laillisesti näytetty toteen. Syyttömyysolettaman on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä vakiintuneesti katsottu sisältävän edellytyksen syyttäjän todistustaakasta (esim. *Barberà, Messegué ja Jabardo v. Espanja*, 6.12.1988, 77 kohta; ks. myös *Matti Pellonpää – Monica Gullans – Pasi Pölönen – Antti Tapanila*, Euroopan ihmisoikeussopimus (5. uud. p., Talentum 2012), s. 600). Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä syyttömyysolettaman ei toisaalta ole katsottu yleisesti kieltävän tosiasioita tai oikeuskysymyksiä koskevia syytetylle epäedullisia legaalisia presumptioita, mutta toisaalta tällaisten presumptioiden tulee pysyä kohtuullisuuden rajoissa, minkä lisäksi puolustuksen oikeudet tulee ottaa asianmukaisesti huomioon (esim. *Salabiaku v. Ranska*, 7.10.1988, 28 kohta).

Nimenomaan menettämisseuraamukseen liittyen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä on todettu, että käännettyyn todistustaakkaan pohjautuva rikoshyödyn menettämistä koskeva järjestely ei rikkonut Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklaa tilanteessa, jossa oli huolehdittu riittävistä oikeusturvatakeista, esimerkiksi vastaajan mahdollisuudesta kumota olettama omaisuuden rikollisesta alkuperästä näyttämällä todennäköiseksi, että omaisuus on peräisin muusta kuin rikollisesta toiminnasta (*Phillips v. Yhdistynyt kuningaskunta*, 5.7.2001, 40–47 kohta). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on niin ikään katsonut, että ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan vastaista ei ole vaatia vastaajilta selvitystä omaisuuden laillisesta alkuperästä tilanteessa, jossa heidän on näytetty osallistuneen laajaan huumausainekauppaan vuosien ajan (*Grayson & Barnham v. Yhdistynyt kuningaskunta*, 23.9.2008, 49 kohta).

Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä ei näin näytä seuraavan ehdotonta estettä käännetyn todistustaakan käyttämiselle laajennetussa hyötykonfiskaatiossa. Edellä mainittuihin tapauksiin liittyen on kuitenkin huomattava, että ne koskevat Ison-Britannian menettämisseuraamuksia koskevaa lainsäädäntöä, joka on varsin erilainen kuin suomalainen menettämisseuraamuksia koskeva järjestelmä. Ison-Britannian järjestelmää on oikeuskirjallisuudessa pidetty preventiivisenä julkilausutulta tavoitteeltaan mutta käytännössä punitiivisena (*Andrew Ashworth – Lucia Zedner*, Preventive Justice (Oxford University Press 2014), s. 15).

Toiseksi syyttömyysolettaman osalta on huomattava, että eduskunnan perustuslakivaliokunnan vakiintuneen käytännön mukaan syyttömyysolettama ei ole vailla merkitystä esimerkiksi hallinnollisten sanktioiden osalta. Perustuslakivaliokunta on aiemmassa käytännössään tarkastellut esimerkiksi öljypäästömaksun osalta hallinnollisen maksuseuraamuksen perustumista objektiiviseen tuottamuksesta riippumattomaan vastuuseen sekä käännettyyn todistustaakkaan sekä pitänyt tämänkaltaista sääntelyä lähtökohtaisesti perustuslain 21 §:ssä tarkoitetun syyttömyysolettaman kannalta ongelmallisena (PeVL 32/2005 vp, s. 3; ks. myös PeVL 57/2010 vp, s. 3–4). Valiokunta on myös pitänyt ankaraan vastuuseen ja käännettyyn todistustaakkaan perustuvaa seuraamuksen

määräämistä syyttömyysolettaman vastaisena ulkomaalaislakiin ehdotetun liikenteenharjoittajalle määrättävän seuraamusmaksun käsittelyn yhteydessä (PeVL 4/2004 vp, s. 7–8).

Ei ole aivan yksinkertaisesti selitettävissä, miksi kansallisesti preventiiviseen tavoitteeseen pyrkiviä hallinnollisia sanktioita tulisi syyttömyysolettaman näkökulmasta kohdella eri tavoin kuin turvaamistoimenpiteenä pidettyä laajennettua hyötykonfiskaatiota. Vaikka Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artikla ei laajennetun hyötykonfiskaation osalta käännettyä todistustaakkaa ehdottomasti estäisi, kansallinen perusoikeussuoja voi luonnolliseesti olla Euroopan ihmisoikeussopimuksen turvaamaa vähimmäistasoa korkeampi.

Tältä osin on huomattava, että laajennetussa hyödyn menettämisessä menetetyksi tuomitaan ”omaisuus, joka on peräisin rikollisesta toiminnasta”. Tämä tarkoittaa, että menetetyksi voidaan tuomita myös omaisuutta, joka ei ole peräisin tietystä nimenomaisesti syyksiluetusta rangaistavaksi säädetystä teosta. Jos syyttäjällä ei tällaisen omaisuuden osalta olisi todistustaakkaa omaisuuden alkuperästä, ei oltaisi käytännössä kaukana tilanteesta, jossa vastuu olisi perustuslakivaliokunnan syyttomyysolettaman kannalta ongelmallisena pitämin tavoin objektiivista ja perustuisi käännettyyn todistustaakkaan. Nähdäkseni laajennettua hyödyn menettämistä koskevan ehdotuksen arviointi olisi tältä osin syytä rinnastaa edellä hallinnollisista sanktioista esitettyyn, vaikka menettämisseuraamus ei ole hallinnollinen sanktio. Tämänkaltaista arviointia puoltaa myös se, että menettämisseuraamus ei saisi johtaa rankaisulliseen lopputulokseen (ns. rankaisukielto), mihin periaatteeseen nähden laajennettu hyödyn menettäminen ei ole lainkaan ongelmaton. Käännetyn todistustaakan käyttöön ottaminen entisestään korostaisi tätä ongelmaa.

Käännettyä todistustaakkaa koskevaa ehdotusta syyttömyysolettaman näkökulmasta arvioitaessa on huomioitava myös 9.3.2016 annettu Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2016/343 eräiden syyttömyysolettamaan liittyvien näkökohtien ja läsnäoloa oikeudenkäynnissä koskevan oikeuden lujittamisesta rikosoikeudellisessa menettelyssä koskeva direktiivi. Direktiivin 3 artikla sisältää syyttömyysolettamaa koskevan määräyksen, jota täsmennetään direktiivin 22 johdantokappaleessa, jossa muun muassa mainitaan todistustaakan epäillyn ja syytetyn syyllisyydestä olevan syyttäjällä, mutta mahdollistetaan tietyin edellytyksin tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja koskevat olettamat. Direktiivi vastaa tältä osin pitkälti edellä selostettua Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen EIS 6 artiklaa koskevaa käytäntöä. On kuitenkin huomattava, että direktiivi on vasta aivan äskettäin annettu, mikä tarkoittaa, että sen sisältämästä syyttömyysolettamaa ja todistustaakan jakoa koskevasta tulkintakäytännöstä ei voi olla vielä selvyyttä. Lisäksi on huomattava, että prosessuaalisten oikeuksien suoja Euroopan unionissa on viime vuosina merkittävästi vahvistunut (ks. esim. *Sakari Melander*, EU-rikosoikeus (2. uud. p., Talentum 2015), s. 352–354). Tästäkin näkökulmasta olisi tarkoituksenmukaista olla toteuttamatta prosessuaalisia oikeuksia heikentäviä kansallisia uudistuksia.

Itsekriminointisuoja. – Eduskunnan perustuslakivaliokunnan käsillä olevaa esitystä koskevassa lausunnossa katsotaan, että käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus ei ole ongelmallinen itsekriminointisuojan kannalta, koska ehdotettu käännetty todistustaakka ei koske rikoksen syyllisyyskysymystä (PeVL 8/2016 vp, s. 5).

Voidaan kuitenkin hyvin ajatella, että käännettyä todistustaakkaa koskeva sääntely saattaa tietyissä tilanteissa olla itsekriminointisuojan kannalta ongelmallinen. Jos käsillä olisi esimerkiksi tilanne, jossa törkeästä huumausainerikoksesta tuomitun henkilön omaisuutta vaadittaisiin tuomittavaksi menetetyksi laajennettua hyötykonfiskaatiota koskevan sääntelyn mukaisesti ja mainitun henkilön omaisuus osaksi koostuisi vähäisestä rikollisesta toiminnasta saadusta omaisuudesta, käännettyä todistustaakkaa koskeva sääntely pakottaisi henkilön puolustautumaan vähäisestä rikollisesta toiminnastaan kertomalla. Käännettyä todistustaakkaa koskeva sääntely näin johtaisi

tilanteeseen, jossa henkilön ainoa tosiasiallinen puolustautumismahdollisuus olisi selvittää omaisuutensa kertyneen osaksi vähäisestä rikollisesta toiminnasta, johon liittyvän omaisuuden ei voimassa olevan tai ehdotetun rikoslain 10 luvun 3 §:n mukaan ole tarkoitettu olevan laajennettua hyödyn menettämistä koskevan sääntelyn kohteena. Tältä osin käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus olisi nähdäkseni myös itsekriminointisuojan kannalta ongelmallinen.

Käännettyä todistustaakkaa koskevan ehdotuksen tavoitteen hyväksyttävyys. – Kuten edellä on todetty, käsillä olevassa hallituksen esityksessä ehdotettua käännettyä todistustaakkaa perustellaan melko niukasti. Käännetyn todistustaakan käyttöönoton perusteet vaikuttavat liittyvän ennen muuta käytännöllisiin näkökohtiin.

Pääasiallisena perusteena ehdotukselle vaikuttavat olevan kantajan asiaa koskevat näyttövaikeudet. Esityksen perusteluissa katsotaan, että etenkin silloin, kun omaisuus lähtökohtaisesti vaikuttaa lailliselta, kantajan voi olla vaikea osoittaa syy-yhteyttä omaisuuden ja rikollisen toiminnan välillä. Lisäksi esityksen perusteluissa todetaan kantajan näyttövaikeuksien korostuvan, kun kysymys on omaisuudelle kertyneestä tuotosta tai kun rikoksesta peräisin oleva omaisuus on muuttanut muotoaan (s. 46; ks. myös s. 15).

Esityksen perusteluista ei kuitenkaan käy ilmi, että esimerkiksi laajennettua hyötykonfiskaatiota koskevassa oikeuskäytännössä olisi ilmennyt voimassa olevan lainsäädännön sisältämää kevennettyä todistustaakkaa koskien sellaisia ongelmia tai kehittämistarpeita, jotka ehdottomasti perustelisivat käännetyn todistustaakan käyttöönottamista. Esityksessä pikemmin todetaan, että vuonna 2001 uudistetut menettämisseuraamuksia koskevat säännökset ovat toimineet hyvin, mitä on ilmentänyt muun muassa se, että säännöksiin on tehty niiden säätämisen jälkeen vain vähäisiä muutoksia (s. 24). Voidaan näin nähdäkseni perustellusti kysyä, onko käännetylle todistustaakalle aitoa käytännön tarvetta.

Käännetyn todistustaakan käyttöönottamisessa olisi rikosprosessioikeudellisesti kysymys hyvin merkittävästä asiasta. Rikosprosessissa todistustaakka on oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 3 §:n 1 momentin mukaan syyttäjällä. Säännöksen sanamuodon ei toisaalta ole katsottu sulkevan pois sitä, että jonkin asian osalta todistustaakasta säädetään toisin (HE 46/2014 vp, s. 48–49), mutta selvää on, että jos vakiintuneesta ja periaatteellisesti hyvin keskeisestä rikosprosessioikeudellisesta perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta vahvasti latautuneesta periaatteesta pyritään poikkeamaan, tälle poikkeamalle tulisi olla eritettävissä erityisen painava yhteiskunnallinen tarve ja perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä peruste. Yksinomaan syyttäjän näyttövaikeuksiin perustuvat pragmaattiset perusteet eivät nähdäkseni mitenkään riitä perustelemaan näin merkittävää poikkeamaa rikosprosessissa noudatetusta keskeisestä oikeusturvatakeesta. Tältä osin on huomattava, että käsillä olevaa esitystä käsitellessään perustuslakivaliokunta totesi, että yleisistä rikosprosessioikeudellisista oikeusperiaatteista seuraa vahvoja perusteita sen tueksi, että rikoshyödyn menettämisessä tulisi jatkossakin noudattaa normaaleja rikosprosessuaalisia sääntöjä todistustaakan jaosta (PeVL 8/2016 vp, s. 5). Perustuslakivaliokunnan näkemykseen voidaan edellä esitetyn perusteella hyvin perustein yhtyä.

Käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus ja direktiivi 2014/42/EU. – Käännettyä todistustaakkaa koskevalle ehdotukselle ei löydy perustetta myöskään direktiivistä 2014/42/EU rikoksentekovälineiden ja rikoshyödyn jäädyttämisestä ja menetetyksi tuomitsemisesta Euroopan unionissa. Voidaan pikemmin arvioida, että käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus kuljettaisi suomalaisen konfiskaatiota koskevan lainsäädännön melko kauaksi direktiivin asettamasta vähimmäistasosta.

Direktiivin 5 artikla sisältää määräyksen laajennetusta menetetyksi tuomitsemisesta, mutta artiklassa ei ole määräystä käännetystä todistustaakasta. Artiklan 1 kappaleessa todetaan, että jäsenvaltioiden on toteutettava tarvittavat toimenpiteet, jotta rikoksesta, joka on omiaan tuottamaan taloudellista hyötyä välittömästi tai välillisesti, tuomitulle kuuluva omaisuus voidaan tuomita joko kokonaan tai osittain menetetyksi, *jos tuomioistuin on vakuuttunut tapauksen olosuhteiden, mukaan lukien täsmälliset tosiseikat ja saatavilla olevat todisteet, että kyseinen omaisuus on peräisin rikollisesta toiminnasta* (kurs. tässä). Direktiivin 5 artiklaa on luettava yhdessä ensinnäkin direktiivin 8(1) artiklan kanssa, jonka mukaan jäsenvaltioiden on toteutettava tarvittavat toimenpiteet sen varmistamiseksi, että henkilöillä, joita direktiivissä säädetyt toimenpiteet koskevat, on oikeus tehokkaisiin suojakeinoihin ja oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin oikeuksiensa suojaamiseksi. Lisäksi 5 artiklaa on luettava yhdessä direktiivin 21 johdantokappaleen kanssa, jossa korostetaan tuomioistuimen toimintaa omaisuuden alkuperän arvioinnissa.

Käsillä olevassa esityksessä käännetyn todistustaakan osalta ehdotettu menisi huomattavasti pidemmälle kuin mitä direktiivi edellyttää. On syytä korostaa, että direktiivissä painotetaan tuomioistuimen vakuuttuneisuutta omaisuuden rikollisesta alkuperästä, kun taas ehdotuksessa lähdetään siitä, että kantajalla (syyttäjällä) on väittämistaakka niistä seikoista, joiden perusteella hän katsoo omaisuuden olevan rikollista alkuperää, ja vastaajalla todistustaakka omaisuuden alkuperästä. Ehdotetun sääntelyn periaatteellinen lähtökohta olisi näin varsin erilainen – siitäkin huolimatta, että myös Suomessa luonnollisesti tuomioistuin arvioi, onko omaisuus rikollista alkuperää vai ei – eikä lainkaan ongelmaton, jos ja kun direktiiveillä pyritään jäsenvaltioiden aineellisen rikoslainsäädännön lähentämiseen. Lisäksi oikeussuojakeinoja ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeita koskeva direktiivin 8 artikla vaikuttaisi puoltavan tavanomaista todistustaakkaa koskevaa mallia myös laajennetun hyötykonfiskaation osalta, jonka suhteen oikeussuojakeinojen tarve on korostunut.

Käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus ja vastavuoroinen tunnustaminen. – Esityksen perusteluissa todetaan, että käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus saattaisi jossain määrin heikentää Suomessa annetun laajennettua hyötyä koskevan konfiskaatiotuomion täytäntöönpanomahdollisuuksia sellaisessa jäsenvaltiossa, jonka lainsäädäntö ei vastaavassa tilanteessa salli käännettyä todistustaakkaa (s. 15–16). Mainittuun ongelmaan on kiinnitetty huomiota myös komission konfiskaatiodirektiiviä koskevassa ehdotuksessa, jossa todetaan, että laajennettua menetetyksi tuomitsemista koskevat vaihtoehtoiset säännöt ovat rajoittaneet menetetyksi tuomitsemista koskevien päätösten vastavuoroista tunnustamista (COM(2012) 85 final, s. 11).

Komission ehdotuksessa ja hallituksen esityksen perusteluissa esille nostettuun ongelmaan on syytä suhtautua vakavasti. Kuten esityksen perusteluissa todetaan (s. 16), mitä lähempänä kansalliset täytäntöönpanoratkaisut ovat direktiivissä edellytettyjä velvoitteita, sitä varmempaa Suomessa annettujen konfiskaatiotuomioiden täytäntöönpano muissa jäsenvaltioissa on. Vaikka esityksessä arvioidaan tähän liittyvän riskin olevan suhteellisen vähäinen, merkittävät poikkeamat aineellista rikoslainsäädäntöä koskevassa vastavuoroisen tunnustamisen periaatteen kannalta merkityksellisessä sääntelyssä vaikuttavat vastavuoroisen tunnustamisen periaatteen toimivuuteen samoin kuin periaatteen taustalla vaikuttavaan olettamaan jäsenvaltioiden keskinäisestä vankasta luottamuksesta. Tarkoituksenmukaista tästä näkökulmasta nähdäkseni olisi, että käännetystä todistustaakasta koskevasta ehdotuksesta luovuttaisiin.

Yhteenveto

Edellä esitetyn valossa käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus näyttää kokonaisuutena arvioiden varsin ongelmalliselta. Ensinnäkin voidaan todeta, että käännettyä todistustaakkaa kos-

kevalle ehdotukselle ei vaikuta olevan muuta tosiasiallista perustetta kuin kantajan näyttövaikeudet tietynlaisissa asioissa. Tätä ei ole pidettävä omaisuudensuojan ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kannalta merkityksellisen sääntelyn suhteen hyväksyttävänä perusteena. Toiseksi vaikuttaa siltä, että Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ei seuraa ehdotonta estettä käännetyn todistustaakan käyttöönottamiselle laajennetun hyötykonfiskaation osalta. Tätä arvioitaessa on kuitenkin kiinnitettävä huomiota myös eduskunnan perustuslakivaliokunnan syyttömyysolettamaa koskevaan lausuntokäytäntöön, jossa esimerkiksi ankaraan vastuuseen ja käännettyyn todistustaakkaan perustuvia hallinnollisia sanktioita on pidetty syyttömyysolettaman kannalta ongelmallisina. Olisi nähdäkseni epäjohdonmukaista arvioida laajennetun hyötykonfiskaation osalta asiaa toisin.

Kolmanneksi käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus ei välttämättä vaikuta täysin ongelmattomalta itsekriminointisuojan näkökulmasta. Neljänneksi, kuten esityksen perusteluissakin on todettu, käännettyä todistustaakkaa koskeva ehdotus saattaisi toteutuessaan heikentää Suomessa annetun laajennettua hyödyn menettämistä koskevan tuomion täytäntöönpanoa toisessa EU:n jäsenvaltiossa. Tätä riskiä on edellä esitetyn valossa pidettävä perusteltuna. Kokonaisuutena arvioiden käännettyä todistustaakkaa ei edellä esitetyn valossa tulisi ottaa käyttöön laajennetun hyödyn menettämistä koskevin osin. Vakiintuneista ja periaatteellisesti hyvin keskeisistä rikosprosessioikeudellisista perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta vahvasti latautuneista periaatteista samoin kuin ehdotetun sääntelymallin edellä käsitellyistä haittavaikutuksista seuraa erityisen vahvoja perusteita sen tueksi, että rikoshyödyn menettämisessä tulisi jatkossakin noudattaa normaaleja rikosprosessuaalisia sääntöjä todistustaakan jaosta.

Helsingissä 17.3.2016

Sakari Melander
Rikosoikeuden apulaisprofessori
Oikeustieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
puh.: 02941 21781, 050 5644229
sähköposti: sakari.melander@helsinki.fi